

О.С. Куш

КОНСТРУКТИВНІСТЬ БАГАТОВИМІРНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ ТВОРЧОГО МИСЛЕННЯ

Теоретико-експериментальна стаття, присвячена аналізу особливостей психологічного механізму творчого мислення особистості, яке є багатовимірним системним особистісно-процесуальним психічним утворенням. У статті аналізується взаємодія і інтегративне співіснування трьох психологічних підсистем: особистості, діяльності і свідомості, співвідносяться характеристики творчого мислення з точки зору діяльничого та когнітивного підходів.

***Ключові слова:** творче мислення, ціннісний конструкт, аксіо-когнітивний конструкт, ієрархія психічних новоутворень, значуща конструктивність мислення.*

Науковою проблемою, про яку йдеться в даній статті, є теоретичне обґрунтування взаємозалежності двох характерних процесів при їх одночасному розгортанні в ході мислєдіяльності: пізнання, як процесуальної характеристики та діяльності, як особистісної характеристики. При розгляді цієї проблеми виникає утруднення у співвідношенні цих понять, а саме в тому, що процесуальні властивості мислення є більше характеристикою внутрішнього стану, тоді як результати мисленневої діяльності – це характеристика її зовнішнього прояву. Вочевидь виникає проблема теоретичного обґрунтування складових психологічного механізму творчого мислення.

Теоретичне та практичне значення вирішення вказаної наукової проблеми полягає у тому, що маючи чітке уявлення про структуру психологічного механізму творчого мислення особистості, можна зробити вибір ефективних форм та засобів його успішного розвитку в різних розвиваючих дидактичних технологіях.

Завданнями статті є здійснити теоретичний аналіз концептуальних підходів, визначити психологічний зміст мислення вцілому; обґрунтувати структуру творчого мислення, яке розглядається як система взаємодії і інтегративного співіснування трьох підсистем: особистості, діяльності і свідомості та є багатовимірним системним особистісно-процесуальним психічним утворенням; співвіднести характеристики творчого мислення з точки зору діяльничого та когнітивного підходів.

Здійснюючи **аналіз теоретичних і емпіричних досліджень з проблеми**, автор виходить з того, що творче мислення особистості є поняттям багатовимірним [1]. Застосування діяльничого системно-структурного підходу в ході теоретико-емпіричного аналізу цього психічного феномену дозволяє визначати мислення як багатовимірне системне особистісно-процесуальне психічне утворення, якому притаманні усвідомлення (рефлексія), співвідношення (компарація) та співіснування (конекзистенція) об'єктивних та суб'єктивних смислів діяльності як екстраполяції відповідно інтерпсихічних та інтрапсихічних

умов його розвитку. Пояснюючи таку модель мислення, слід вказати наступне. Використовуючи принцип єдності особистості, свідомості і діяльності, нами мислення розглядається як система взаємодії і інтегративного співіснування трьох підсистем: особистості, діяльності і свідомості [2, с.143]. Така комплексність мислення як психологічного явища зустрічається в працях К. Юнга (1952) (психічна цілісність забезпечується потрібністю взаємоіснування свідомого, несвідомого і душі), Л.С. Виготського (1967, 1987) (взаємовпливовість і взаємовідносність зовнішніх і внутрішніх умов формування психічного) [3; 4].

Про взаємосплетеність всіх трьох сторін відображення (суб'єкт відображення – відображувальна система – об'єкт відображення) вказував С.Л. Рубінштейн (1958, 1999). Згідно його визначення мислення, при поясненні любых психічних явищ особистість виступає як воедино пов'язана сукупність внутрішніх умов, через які преломляються всі зовнішні впливи [5, с. 308]. Дж. Гілфорд (1950, 1967) інтелект представляє як багатовимірне явище, певну складну якість, яку можна оцінювати за трьома вимірами – за змістом, характером і продуктом [6; 7]. Враховуючи особистісно-процесуальну характеристику мислення як психічної активності, мислення визначається як неоднорідна, багаторівнева, складноорганізована психічна система (особистісний аспект – О.К.), що характеризується рефлексією (процесуальний аспект – О.К.) та творчою активністю (особистісно-процесуальний аспект – О.К.). В контексті даної статті необхідним є уточнення поняття «творче мислення». Застосовуючи значення результативності мислення в його продуктивності, слід зауважити, що це не абсолютна ознака творчого мислення. Слід додати до його характеристики суто мисленнєвих ознак процесу продуктивної мислєдіяльності результати оцінки його суб'єктного розвитку, Таким чином, розрізняючи поняття «продуктивне мислення» і «творче мислення», останнє ми визначаємо як психологічну характеристику особистості, при цьому воно є особистісною якістю, яка відрізняє неповторну індивідуальність від іншої [8]. За І. М. Семеновим (1992), творчий процес розглядається як неоднорідна, гетерогенна, складноорганізована, багаторівнева мисленнєва система (особистісний аспект – прим. О. К.) з рефлексією (процесуальний аспект – прим. О. К.). За Д. Б. Богоявленською (1981, 1983), творча діяльність має двошаркову структуру. Перша верства – задана діяльність, обумовлена зовнішніми умовами діяльності, друга верства обумовлена виявленням прихованих закономірностей, а також почуттям незадоволеності результатом власної праці (внутрішні умови – О. К.) [9].

Таким чином, творче мислення характеризується в цілому інваріативним співвіднесенням рівневих компонентів його структури і збалансованістю їх взаємодії в різних режимах і етапах творчого процесу. Таке структурно-інтегративне поєднання системних компонентів (свідомість, особистість, діяльність) в характеристиці творчого мислення використовується нами в поясненні його психологічного механізму.

Описуючи мислення як особливий процес, ми визначаємо творче мислення особистості як багатовимірне системне особистісно-процесуальне психічне утворення (діяльнісний підхід). І в цій площині, на наш погляд, цікавим і

доказовим є розгляд структури творчого мислення в категоріях когнітивної психології. В ході такого підходу ми можемо визначити творче мислення особистості як аксіо-когнітивний конструкт. Проведене дослідження дає змогу нам стверджувати про одночасність розгортання в ході мислєдїяльностї двох процесів: пізнання, як процесуальної (когнітивної), характеристики процесу, та діяльностї, як особистісної (аксіологічної) характеристики [9]. Таким чином, ми спостерігаємо процес розгортання «когнітивної складностї» (когнітивний підхід).

У зв'язку з вище викладеним необхідно розглянути значення поняття «когнітивна складність», що за Дж. Біері означає «...здатність конструювати соціальну поведінку на основі численних параметрів» [10, с. 106]. Переважна більшість українських і російських авторів, які використовують поняття «когнітивна складність», зводять його до когнітивної диференційованостї, за схемою, яку запропонував В.І. Похилько (1987) на основі аналізу використання методу особистісних конструктів Дж. Келлі. «Когнітивна диференційованість – це міра того, наскільки складним і багатомірним є сприйняття окремою людиною певної області досвіду» [11, с. 238]. Але в контексті нашого дослідження ми підтримуємо точку зору О.Л. Музики (2007) про когнітивну інтеграцію. Дослідження, проведені цим дослідником під керівництвом В. О. Моляко, показали, що творчо обдаровані люди схильні переносити стратегії творчостї на розв'язання життєвих задач [12]. Відмінності в когнітивній диференційованостї з більшою мірою вірогідності можуть бути пояснені рівнем актуалізованостї окремого пласту ціннісної свідомостї. Тоді, коли виділені конструкти стосуються безпосередньо тієї життєвої ситуації, в якій перебуває людина на даний момент часу, вони будуть більш диференційованими, ніж тоді, коли ситуація чи подія уже не є актуальною і людині досить важко відтворити, відрефлексувати всі ті оцінні координати, які зумовили її переживання і лінію власного розвитку в ній. У цьому контексті важливим є положення про когнітивну інтеграцію, коли нормальний розвиток полягає в тому, що два процеси – прогресивна диференціація всередині гомогенних областей і прогресивна інтеграція (ієрархізація, встановлення зв'язків між підсистемами, їх укрупнення) – ідуть паралельно [13]. Важливим, з точки зору нашого дослідження, є припущення, висунуте О.Л. Музикою (2007) про те, що інтеграція не обмежується процесами ієрархізації і встановленням зв'язків (артикуляцією). Дослідження рефлексії здібностей, проведені ним, показали, що у тій сфері досвіду, яка відображає розвиток окремих вмінь, по мірі автоматизації цих умінь, процеси згортання відбуваються не лише по відношенню до зовнішніх дій, але й по відношенню до їх представленостї у свідомостї [13]. Людині властиво повністю рефлексувати ті дії, якими вона на даний момент часу оволодіває, а ті, якими вже оволоділа, витісняються з рефлексивного поля. Саме цим пояснюється психологічний механізм компарації в нашому розумінні. Логічним є подальше припущення, що при згортанні зовнішніх предметних дій, мисленнєві дії, що їх супроводжують, довше знаходяться в полі свідомостї і лежать в основі феномену перенесення. Коли ж йдеться про творчо обдаровану особистість, то саме інтеграція окремих творчих мисленнєвих дій веде до утворення стратегій як одного з основних механізмів творчої діяльностї. З іншого боку, процеси згортання та інтеграції мають відбуватися і в сфері соціального досвіду, виокремлюючи у

свідомості людини ті поведінкові лінії, які пов'язані з успіхом, високим статусом, визнанням. Таким чином, когнітивна диференціація більше пов'язана з одномоментними актами процесу оцінювання, а когнітивна інтеграція – з результатами оцінної діяльності, які й складають ціннісний досвід людини, її ціннісну свідомість.

Детальний аналіз творчості особистості з точки зору когнітивної складності, та її ціннісний аспект виходить за межі даної статті. Але теоретичні положення дослідників ціннісної когнітивної складності (О.Л.Музика, 2007) дозволили нам припустити, що результатом розвитку мислєдїяльностї в цілому є сформованість значущої конструктивності мислення як особистісно-процесуального утворення, що характеризує творче мислення як аксіо-когнітивний конструкт. Подальше використання введеного нами терміну «аксіо-когнітивний конструкт» потребує уточнення складових понять, а саме його співвіднесення з існуючим категоріальним апаратом теорії особистісних конструктів. Теорія особистісних конструктів і техніка репертуарних решіток, розроблені Дж. Келлі [14], є основою для реконструкції окремих змістів індивідуальної свідомості. Але, для деяких досліджень теоретичні підходи Дж. Келлі виявляються малоприматними (О.Л.Музика). О.Л.Музика зауважує, що поняття конструкта як біполярного утворення продуктивне тоді, коли мова йде про процес оцінювання. Але свідомість не можна звести до окремих ситуативних актів оцінювання. Крім цих процесуальних характеристик у полі свідомості є й ті, які відображають результати багатьох оцінювань і постають як оцінні еталони – це коли йдеться про характеристики предметного світу, і ті, що є ціннісними пріоритетами, коли йдеться про результати рефлексії життєвого досвіду та напрямків саморозвитку. У цих випадках очевидно можна говорити про особистісні цінності. Тут уже йдеться не про конструювання біполярних оцінювальних шкал, а про існування у свідомості людини еталонних уявлень [13, с. 120]. Отже, коли йдеться про систему цінностей особистості, то поняття біполярного особистісного конструкта виявляється не зовсім відповідним. У цьому розумінні введене О.Л.Музикою (2007) поняття „ціннісний конструкт” завдяки його комплексності, багатогранності в багатьох аспектах стоїть ближче до поняття «концепт», так як його розуміє Дж. Келлі (2000), протиставляючи конструкту і перцепту [14, с. 94]. Ціннісний конструкт – це елементарне ціннісне уявлення про способи соціальної поведінки і діяльності. Враховуючи цю логіку обґрунтування однополності ціннісних конструктів, ми проаналізували творчу мислєдїяльність особистості з точки зору її особистісного і процесуального досвіду і дійшли висновку про наступне.

Поняття творчого мислення, завдяки його комплексності, багатогранності і гнучкості в контексті багатовимірної структури мислення особистості, може розглядатись як певна взаємодія між параметрами мислення особистості та його інваріантами. В аксіо-когнітивному конструкті відображається взаємодія між параметрами і інваріантами структури мислення. Інваріант є більше змістовною, процесуальною характеристикою мислєдїяльностї, тоді як аксіо-когнітивний конструкт є її більш інтегративною, особистісно-процесуальною характеристикою. Введення поняття «аксіо-когнітивний конструкт» дозволяє співвідносити багатовимірну структуру мислення з іншими параметричними

особистісними характеристиками. Слово «конструкт» як складову означуваного терміну ми залишили завдяки його смисловій відповідності внутрішнім механізмам функціонування мислєдїяльностї, слово «аксіо» означає те, що це значимий ступінь, ціннісна точка в особистісному розвитку, слово «когнітивний» використано в традиційному розумінні – пізнавальний. Таким чином, аксіо-когнітивний конструкт – це інтегративна мисленнєва характеристика у вигляді уявлення про способи діяльностї, яка характеризується особливим новоутворення, яке має назву значущої конструктностї, що: констатує суб'єкту цілеспрямованість; виникає в результаті освоєння діяльностї; відтворюється семантичними засобами; має поліваріативну будову; набуває різної змістовної значимостї в залежностї від співвіднесення суб'єктом власної поведінки з зовнішніми умовами та в залежностї від актуального стану освоєння досвіду; має певну активність співіснування об'єктивних і суб'єктивних смислів діяльностї; включається як складова частина до параметрів мислення та особистостї.

Характеризуючи структуру творчого мислення, нами побудована ієрархічна система взаємодії психологічних новоутворень та властивостей. Активність усвідомлення суб'єктивного особистісного смислу діяльностї (інтрапсихічні умови), об'єктивного (суспільного) смислу цієї діяльностї (інтерпсихічні умови) характеризується повнотою мислення, і визначається різними рівнями: низьким, який має назву синкретичного, середнім – предпонятійного, високим – науково-понятійного мислення. Активність співвіднесення інтрапсихічних і інтерпсихічних умов діяльностї характеризується значущістю (валентністю) мислення (К. Левін), і визначається різними рівнями зв'язків між ними: низьким, який характеризується як моновалентність, середнім – полівалентність, високим – ковалентність. Продуктивна мислєдїяльність, яка характеризується як одночасне активне співіснування через усвідомлення і співвіднесення інтерпсихічних та інтрапсихічних умов мислєдїяльностї, характеризується парадоксальністю мислення. В залежностї від ступеню активності усвідомлення і співвіднесення суб'єктивного особистісного смислу діяльностї із суспільним (об'єктивним) смислом цієї діяльностї, визначається спосіб вирішення парадоксальної ситуації, що є основою визначення типу продуктивної мислєдїяльностї як співіснування інтерпсихічних та інтрапсихічних умов мислєдїяльностї: творче, асоціативне, репродуктивне мислення. Регуляторну основу мислення суб'єкта в процесі мислєдїяльностї складають стратегії і тактики, які породжуються в надрах певної «психологічної системи регулювання продуктивної мислєдїяльностї» (В. О. Моляко). Ця психологічна система багаторівнєва, розгалужена, являє собою ієрархічну систему взаємодії психологічних новоутворень різних рівнів ускладнення, які мають подвійну природу, яка розкривається у одночасній детермінації інтерпсихічних та інтрапсихічних умов їх розвитку. Психологічна система регулювання продуктивної мислєдїяльностї може набувати різного спрямування: ускладнення або спрощення, та мати певну будову.

На основі аналізу літератури та власних міркувань визначено поняття «творче мислення особистостї», яке підкреслює відносну усталеність даної

психічної характеристики. Використовуючи особистісно-процесуальний підхід, нами зроблено висновок, що творче мислення – складна цілісна характеристика особистості, якій властиві: динаміка орієнтацій у транспективі проблемної ситуації; високий рівень екзистенційної зацікавленості (післядовільне мислення); розвинута структура змістовних інтелектуальних здібностей; ефективна полірівневість, де провідним є значуща конструктивність мислення; і мислєдїяльність як форма реалізації, що проявляється у вербальному, образному та практичному її аспектах. Іншими словами, творче мислення за багатовимірною концепцією [8], можливо представити як пульсуючий динамічний рух мислення, під час якого відбуваються багатовимірні інтегративні та диференційні процеси. У випадку суб'єктивної зміни активності усвідомлення суспільного (об'єктивного) смислу певної діяльності (інтерпсихічні умови) одночасно як суб'єктивного особистісного смислу діяльності (інтрапсихічні умови), зміни активності співвіднесення цих умов, що характеризується домінуванням певного рівня активності (найменша активність, середня активність, найвища активність) та зміни активності їх співіснування шляхом поступового ускладнення психічних новоутворень, від першого рівня ускладнення до четвертого рівня ускладнення, утворюється певна ієрархія психічних новоутворень, яка складається із лабільності як психічного новоутворення першого рівня ускладнення, уміння встановлювати логічні закономірності як психічного новоутворення другого рівня ускладнення, логічно-понятійного мислення та вміння утворювати складні аналогії як психічного новоутворення третього рівня ускладнення, креативності мислення, значущої конструктивності як психічних новоутворень четвертого рівня ускладнення. Провідним показником розвитку творчого мислення, за нашим припущенням є значуща конструктивність мислення.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, вочевидь співпадання характеристик творчого мислення з точки зору діяльнісного та когнітивного підходів. В першій теоретичній парадигмі воно характеризується як багатовимірне системне особистісно-процесуальне психічне утворення, в іншій теоретичній парадигмі – як аксіо-когнітивний конструкт. В контексті інтегративного застосування вище вказаних теоретичних положень творче мислення особистості, – це поліваріативний конструкт, який є результатом розвитку психологічної системи регулювання продуктивної мислєдїяльності. Він дозволяє вирішувати протиріччя, яке існує в проблемній ситуації як усвідомлення, співвіднесення і співіснування інтерпсихічних і інтрапсихічних умов мислєдїяльності. Результатом співвіднесення є певний рівень значущості (валентності), результатом усвідомлення є певний рівень повноти мислення. Певне взаємосполучення значущості і повноти утворюють різні рівні значущої конструктивності мислення як співіснування, найвищим рівнем якого є творчий.

Подальше експериментальне дослідження взаємозалежності певних компонентів психологічного механізму та творчого мислення особистості в цілому, дозволить прослідкувати більш глибоко їх взаємодію з метою організації ефективного процесу розвитку особистості.

Література

1. Куц О.С. Психологічні умови розвитку творчого мислення особистості / Науковий вісник: зб. наук. праць Південноукр. держ. пед. ун-ту ім. К.Д. Ушинського. – Одеса, 2008. – №10-11. – С. 270-278.
2. Платонов К.К. Структура и развитие личности. – М., 1986. – 254 с.
3. Выготский Л.С. Мышление и речь. – М., 1996. – 416 с.
4. Юнг К.Г. Психологические типы // Психология индивидуальных различий. – М.: МГУ, 1982. – С. 199-218.
5. Рубинштейн С.Л. Самосознание личности и ее жизненный путь // Основы общей психологии. – СПб., 1999. – 720 с.
6. Анастаси А. Психологическое тестирование: в 2-х кн.– Кн.1.– М., 1982.– 318 с.
7. Guilford J. P. Creativity // - American Psychologist, 1950, - 5.- pp. 444-454.
8. Моргун В.Ф. Сучасне економічне мислення: вихідні положення // Роль іноземних інституцій у формуванні сучасного економічного мислення в Україні. – Київ; Полтава, 1998. – С. 8-29
9. Куц О.С. Психологічні умови розвитку творчого мислення старшокласників засобами рольових ігор: Дис... канд. психол. наук. – К., 2011. – 411 с.
10. Франселла Ф., Баннистер Д. Новый метод исследования личности : Руководство по репертуарным личностным методикам. – М., 1987. – 236 с.
11. Общая психодиагностика.– СПб.: Речь, 2002. – 440 с.
12. Моляко В.А. Творческая конструкторология (пролегомены). – К., 2007. – 388 с.
13. Музика О.Л. Ціннісна когнітивна складність у дослідженні творчо обдарованої особистості // Наука і освіта: Наук.-практ. журнал Півд. Наук. Центру АПН України. – Одеса, 2007. – №4-5. – С. 118-121.
14. Келли А.Дж. Теория личности. – СПб.: Речь, 2000. – 249 с.

Теоретико-экспериментальная статья, посвященная анализу особенностей психологического механизма творческого мышления личности, которое является многомерным системным личностно-процессуальным психическим образованием. В статье анализируется взаимодействие и интегративное сосуществование трех психологических подсистем: личности, деятельности и сознания, соотносятся характеристики творческого мышления с точки зрения деятельностного и когнитивного подходов.

Ключевые слова: творческое мышление, ценностный конструкт, аксио-когнитивный конструкт, иерархия психических новообразований, значимая конструктивность мышления.

Theoretical and experimental papers devoted to the analysis of the psychological characteristics of the individual mechanism of creative thinking, which is a multi-dimensional system of personality-procedural mental education. The paper analyzes the interaction and coexistence of three integrative psychological subsystems: individual activity and consciousness are related characteristics of creative thinking in terms of the activity and cognitive approaches.

Key words: creative thinking, value construct, axiom cognitive construct, hierarchy of mental formations, significant constructive thinking.